

Igaunų tēlniecības klasiķis Latvijas mediķiem (Atskats zinātnisku ekspedīciju rosinātos tematos)

Jānis Liepiņš

Kad Meža kapos tika izveidota kapavieta profesoram Paulam Stradiņam un uzlikts igauņu tēlnieka Antona Starkopfa piemineklis, nebija mierā dažs tēlnieks, tāpat daudzi ārsti. "Kāpēc netapa izraudzīts latviešu mākslinieks?" jautāja tēlnieki, un ārstiem likās, ka piemineklis nav pietiekami monumentāls, kāds pēc neapmierināto ieskata profesoram Stradiņam obligāti pienākas.

Man jau nu arī Starkopfa piemineklis Meža kapos sākumā likās neietekmīgs, un tāds varbūt paliktu aizvien, ja uzturzinātniskas ekspedīcijas laikā negadītos strādāt kopā ar igauņu pētnieku Eināru Vagani. Viņš reizē ar labām iemaņām biokīmijā bija arī ar izcilām tēlotājas mākslas zināšanām. Mēs 1962. gadā strādājām Bērzcīemā, mazā zvejnieku ciemā starp Engures ezeru un Rīgas jūras līci. Tur vēl tikko bija bijusi sava skola, ko gan grasījās slēgt, un mēs ar skolu saistītas telpas drīkstējām izmantot. Protams, ar tām bija par maz, vajadzēja salīgt telpas arī no privātpersonām.

Vakaros gar jūru staigāt tālu nevarēja, jo Mērsraga galā krievu robežsargi mācās vīrsū ar skaļiem aizrādījumiem par Padomju Savienības drošību, kuras apdraudētāji latviešu mediķi bija saprotamā kārtā. Tad nu mēs abi ar Tallinas zinātnieku sēdējām vecajā skoliņā un runājām par mākslu, galvenokārt igauņu mākslu, jo Vagane vēlējās, lai kaimiņi viens otru pazītu kā īsteni draudzīgām tautām nākas. Latviešu muzejus viņš bija jau izstaigājis un labi orientējās mūsu mākslā. Par mani sacī, ka labi pārzinu igauņu tēlotājas mākslu, nevarēja nekādā ziņā.

Einārs Vagane (1916–1988) pēc izglītības bija farmaceits, strādāja Igaunijas Eksperimentālās un kliniskās medicīnas institūtā, kas bija analogisks tam, kurā šeit darbojāmies mēs. Vaganes zinātniskās intereses bija galvenokārt par vitamīnu maiņu, tālab viņa sadarbošanās ar mūsu zinātnieci Lidiju Sili bija visādi izprotama. Vagane kara sākumā bija iesaukts krievu armijā. Šo apstākli viņš nekādējādi nelūkoja izmantot sev par labu, lai gan būtu varējis, kā daudzi prata. Viņš nebija nekāds padomju iekārtas cildinātājs, vēl mazāk – krievu imperiālistisko tieksmju

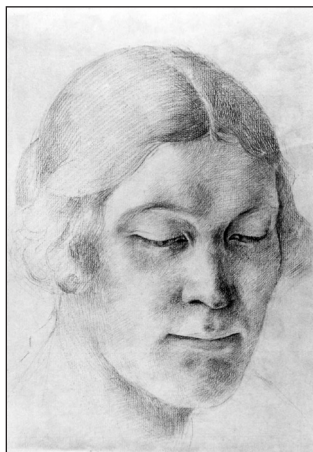

Bērziemā iekārtotā laboratorija

atzinējs. Kā daudziem igauņiem, arī Vaganem krievu valoda labi nepadevās, tālab runāšana vāciski likās ērtāka.

Vaganes vārda igauņiskā nozīme ir 'rāms'. Tāds šis cēlais kungs bija katrā saskarsmes reizē, bet vienlaikus – ar spēcīgu iekšēju kvēli, kas sevišķi parādījās, runājot par igauņu mākslu. Tā zinātniekam bija svēta.

Togad, kad strādājām Bērziemā, mūsu institūts bija Latvijas Zinātņu akadēmijas sastāvā, un naudas ekspedīcijas vajadzībām bija diezgan. Ekspedīcijas formālā vadītāja bija Lidija Sile, bet faktiskā visu lietu nosacītāja, protams, bija Ksenija Skulme. Ne tik vien zinātniskos darbus, – profesore pārraudzīja arī visu sadzīvi, sevišķi ēdamgaldu, pie kā ekspedīcijas jeb apieskas dalībnieku lielais pulks sēdās trīs reizes dienā. Galds bija klāts baltu drānu, ēdieni katrā reizē atbilda ne vien zinātniskām, bet arī stingrām estētiskām prasībām un bija garšīgi tai nozīmē, kā latvieši izprot krietnu zvejas sievu gatavotas zivis, lai būtu to apstrāde kādā veidā būdama.

Ksenija Skulme. Ugas Skulmes zīmējums

Einārs Vagane, pirmo reizi ēdamistabā ienācis, sacīja, ka viņi Igaunijā nevar atļauties tik greznu ēšanu. Vairākas reizes nobaudījis Bērziema saimnieču ēdienus, Vagane gluži patētiski izsacās: "Nē, tik izglītotu saimnieču mums nav!". Vai igauņiem pirms kara nebūtu bijis mūsu Kaucmindes Mājturības institūtam atbilstošas mācību iestādes? Nu jā, profesore Skulme aizvien savā tuvumā turēja Kaucmindes institūta absolventes – gan savā diētas klinikā tūlīt pēc kara, gan Rīgas pilsētas 2. slimnīcas virtuvē, kas gādāja par profesores izcīnīto diētas nodaļu šai slimnīcā. Un Bērziemā jau nemaz Skulmes vissmalkāko Kaucmindes dāmu līdzī nebijā, taču profesore prata atrast vajadzīgās saimnieces jebkurā vietā.

Veroties aizgājušos laikos, ar pateicību aizvien jāpiemin profesore Skulme, kas mums pat vissarežģītākajos apstākļos jaudāja sagādāt priekšzīmīgu uzturu, prata iedzīvināt mūsos priecīgu prātu arī padomju agresijas visdrūmākajos izpauzumos. Kad Arvids Pelše bija nosacījies Jāņus nesvinēt un viņam uzcītīgi paveidīgais žurnālistu pulks presē kaunināja Jāņu svinētājus (Bērziema reizē atkal riesās viens no nacionālisma apkaršanas melnajiem mutuļiem), Skulme tieši mudināja demonstratīvi rādīt savu latvisku piederību.

Pieļauju, Eināra Vaganes kritiskā attieksme pret Tallinas kulināriem bija drusiņā pielāgības žesta nosacīta, lai izceltu mūsu profesores nopelnus. Kad vēlākos gados tiku vairākkārt uzturējies Tallinā, Vagane mani kā profesionāls ceļa rādītājs iepazīstināja ne vien ar pilsētu, bet veda ļoti smalkās kafejnīcās; tādu tolaik Rīgā bija maz. Visas igauņu kafejnīcas izcēlās ar eiropeisku atmosfēru un arī ar teicamām smalkmaizītēm, kādas Rīgā vajadzēja īpaši meklēt, bet kādas, piemēram, Maskavā nevarēja atrast, lai meklētu kā meklēdams.

Reiz, ievēdīs mani vecās pils mūru kafejnīcā, Einārs Vagane vēlējās, lai es pagāršoju Tallinas speciālo karstvīnu, kas esot tikai tai vienīgajā vietā. Tas nu manam (pie stiprām garšvielām neradinātam) kuņģim bija par asu, un es jau ieminējos par regurgitācijas iespēju. Vagane, kam nosarkšana jau tāpat bija raksturīga, nu kļuva sarkans, kā ar aroniju sulu apziests, un tūlīt atvainojās, sacīdams veco vācu teicienu: "*In der Kuerze liegt die ware Wuerze*", kas gan radies kā tēmējums uz mākslu un tāpat bija piemērojams arī Starkopfam, ja atrastos cēlonis nopēlumam, bet, paldies Dievam, ne viens, ne otrs nebijām spējīgi vainas meistara skulptūrās uzrādīt, kad tās kopīgi muzejā apskatījām.

Igauņu tēlniecības klasiķis Antons Starkopfs bija visbiežāk pieminētā personība gan Paula Stradiņa pieminekļa, gan skulptūras "Milētāji" dēļ.

Par "Milētājiem" tad nu jābilst īpaši. Tos tēlnieka meita Marianna Reintama tika dāvinājusi manam draugam Jānim Ērenpreisam, kas jau sešdesmito gadu sākumā bija teicams speciālists histoloģijā. Reintama no Tērbatas Universitātes uz Rīgu brauca laikam jau studentes gados. Medicīnas fakultāti viņa ir beigusi 1963. gadā, un pēc tam pievērsusies citoloģijai, bieži strādādama līdzīgi mūsu histoloģei Ainai Dālmanei kopā ar kliniciem. Žurnālā *Laboratory Investigation* 2002. gada 82. numurā ir Reintamas un līdzautoru darbs par bronhiālo astmu. Tāpat citos profesionālajos žurnālos ir Mariannas Reintamas darbi citoloģijā,

interpretējot gan plaušu vēzi, gan olnīcu tumorus.

Žurnāla *Eesti arst* 2007. gada 10. numurā ir apcerējums par Mariannu Reintamu viņas septiņdesmit piecu gadu jubilejas sakarā. Un jāpiebilst, ka Reintamas meita Annika arī ir mediķe, bet reizē – Eiropā pazīstama hipoloģe.

Atkārtota Mariannas Reintamas konsultēšanās ar Jāni Ērenpreisu par dažu viņai neskaidru vietu mikroskopiskā preparātā tuvināja abus zinātniekus. Kā tagad – arī toreiz pateicība ārstiem tika izrādīta pamanāmā veidā. Mariannai Reintamai šķitis, ka vislielāko cieņu viņa Ērenpreisam izrādīs, uzdāvinādama sava tēva nelielu skulptūru, kuras nosacīts nosaukums ir "Milētāji".

Bet Ērenpreisam darbs nepatika, es teiktu, nepietiekamas mākslinieciskas skološanās dēļ ar visu to, ka viņa māte Klāra Stakena bija izcila literatūras un mākslas izpratēja. Ja Jānim Ērenpreisam Pētera Gērkes vietā būtu Ksenija Skulme, kas tik dziļi izprata mākslu, un tāds igauņu darbabiedrs kā man Einārs Vagane, Antona Starkopfa skulptūrai vieta viņa skaistajā dzīvoklī noteikti atrastos un viņš ikreiz ar pateicību atcerētos laipno dāvinātāju.

Ērenpreiss tomēr bija citādākos ieskatos un noprasīja man, vai es būtu ar mieru ņemt "Milētājus" pie sevis. Jūs nevarat ne iedomāties – viņam skulptūra liekoties drusciņ piedauzīga. Vēl vairāk – viņš pat sacīja, ka figūras esot pornogrāfiskas. Apžēlojieties! Es nu gan darbā saskatīju tikai mākslas meistara elegantu izteikšanos, attēlojot divu jaunu daiļu ķermeņu paaugstinātu spriegumu, un skubīgs nesu Starkopfa meitas dāvanu uz savu māju, itin kā skulptūra būtu tieši man dāvināta.

Sešdesmitajos gados jēdzienam 'pornogrāfisks' bija pavisam cits saturs nekā tagad, kad pornogrāfiskums zeļ kopā ar gluži psihopātisku koncentrēšanos uz dzimumorgāniem un ar slimīgi koprofāliskām tendencēm literatūrā un mākslā, ko neviens neapsauc un dīvaini orientētās Izglītības ministrijas metodisti (ne sektas nozīmē) izplata pat pamatskolās. Tolaik jēdzienam vēl bija kāds sakars ar seno grieķu vārdu *pornos*, kam nepiemīt nekāda ārkārtas bīstamība, tas tikai attiecināms uz vieglas uzvedības meiteni. Benselers *Griechisch-Deutsches Woerterbuch* vārdu *pornos* paskaidro ar *feile Dirne*.

Antons Starkopfs. Milētāji

Einārs Vagane manu soli vērtēja par tieši cildināmu, uzsvērdams Starkopfa mākslas darba nozīmību, kas ar katru gadu kļušot vēl lielāka. Patiešām, skatos tagad igauņu mākslas almanahos – cik dārgs ir viņu klasiķis Antons Starkopfs! Arī pieminēklis profesoram P. Stradiņam kļuvis par Meža kapu sevišķu vērtību.

Mākslinieks Starkopfs dzimis 1889. gadā Kohilā. Tēlniecību mācījies Parīzē un Minhenē, skolojies arī Igaunijā. Pirmo pasaules karu Starkopfs ir pavadījis Vācijā. Pēc atgriešanās dzimtenē viņš tūlīt izveidojis mākslas skolu Tērbatā.

Profesors Tenu Karma latviešiem iesaka nelokāmā vārda Tartu vietā lietot veco Tērbatu, kas neesot nekāds vācu vārds, bet esot ar senu igauņu izcelsmi. Vēl nesen, kādā valodas sēdē sastapts, profesors man pārjautāja par Tartu un Tērbatu – cik aktīvs esmu vecās formas atzišanā. "Jūs, latvieši, taču no Tartu vārda nemaz nespējat izveidot iedzīvotāju nosaukumu. Vai teiksit 'tartieši' vai 'tartuieši', viss būs šķērsu. Bet tērbatieši vai tērbatnieki – der abi."

Antonu Starkopfu igauņi kopā ar Konrādu Megi, Nikolaju Triku, Eduardu Vīraltu ieskaita tēlniecības modernisma pārstāvjos, gan modernismu domādami tai nozīmē, kādējādi mēs pieminam Martu Skulmi, Voldemāru Jākobsonu, Emīlu Melderi. Antons Starkopfs jau figurē Latviešu konversācijas vārdnīcas 7. sējumā, kas iznāca 1932. gadā (šķirkļi – Igaņu māksla).

Igaņu mākslas izstāde Rīgā vispirms bijusi 1926. gadā. Pulka plašāka par to noorganizēta 1937. gadā (no 24. februāra līdz 14. martam Rīgas pilsētas Mākslas muzejā), par to ir atsauksmes vai visos ievērojamākos tālaika preses izdevumos. *Izglītības Ministrijas Mēnešraksta* 1937. gada 3. burtnīcā mākslas kritiķis Jānis Siliņš vērtējis izstādi par kopumā iespaidīgu. Par Antona Starkopfa darbiem Siliņš teicis, ka tajos ir laba dekoratīvo formu izjūta un vijīga ritma valdzinājums. Žurnālā *Sējējs* igauņu izstādi vērtējis ainavu gleznotājs un kritiķis Pēteris Pētersons. Par Antonu Starkopfu viņš rakstījis: "Stipri dekoratīvi Starkopfa darbi. Spēcīgu formas ekspresiju uzrāda *Slicējs*, teicamu materiāla izpratni – *Vāze* un *Māte ar bērnu*." Žurnālā reproducēts A. Starkopfa darbs *Slicējs*.

Antons Starkopfs miris 1966. gadā. Tērbatā viņam ir memoriāls muzejs.

Doktora Ērenpreisa drusciņ iesīkstējusi attieksme pret mākslu bagātinājusi mani ne vien ar krietnu darbu, bet pamudinājusi arī rūpīgāk ieskatīties kaimiņu mākslas klētī, kur arodi pilni ar īstieniem graudiem.

Estonian sculpture classic for Latvian doctors (Retrospective on the themes motivated by scientific expeditions) (Summary)

By Jānis Liepiņš

The article discusses how a creation of Mr Anton Starkopf, classic of Estonian sculpture, reached Latvia. Daughter of the sculptor Ms Mariann Reintamai presented the creation to Mr Jānis Ērenpreiss in acknowledgment of his counsel in histology. The interpreter's role of the Estonian art is featured by the man of science Mr Einar Vagane.